

Maráz, Karel

Slovníček základních pojmů pro sfragistiku

In: Maráz, Karel. *Sfragistika : studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 153-165

ISBN 978-80-210-7143-8; ISBN 978-80-210-7146-9 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131300>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV. SLOVNÍČEK ZÁKLADNÍCH POJMŮ PRO SFRAGISTIKU

A

Absence pečeti – neexistence pečeti či situace, kdy majitel či kancelář pečeti momentálně nedisponuje

Akantový list – ozdobná výzdoba v rámci dekorace na pečeti

Anulování pečeti – viz zneplatnění pečeti

Arabeska – ornament, kterým může začínat legenda

Autentická pečeť – *sigillum authenticum*, pečeť jež se těšila všeobecné vážnosti a platnosti i ve vztahu k třetím osobám. Jedná se o pečeti největších autorit, mezi které náležejí zejména pečeti papežů, římských císařů a králů, panovníků, kardinálů, arcibiskupů, biskupů, kapitul, velké pečeti měst; viz *sigillum authenticum*

Avers – líc; viz též mincovní pečeť

B

Banderium – praporec tvaru čistého obdélníku, jež nese heraldickou figuru

Bula (ve smyslu sfragistickém) – pečeť, jejíž pečetní látkou je kov

Bula dimidia – poloviční bula

Bulla aurea – zlatá bula

Bullatores – pečetitelé či sigilátoři, osoby, které prováděly v kanceláři praktické pečetění; viz též *plumbatores*, sigilátoři

C

Carentia sigilli – zpečetění písemnosti za osobu, jež nedisponuje pečetidlem

Citační funkce pečeti – pohnání k zemskému soudu

Clona – viz kryt papíru

Cotrasigillum – rubní pečeť, pečeť otištěná do rubní části jednostranné pečeti;
viz též Kontrasigillum/protipečeť

Cylindr – pečetidlo ve tvaru kamenného, slonovinového či dřevěného válečku, jehož plášť je pokryt vyrytým obrazem v negativu. Otáčením válečku v pečetní látce, kterou představovala obvykle hlína, došlo k pořízení otisku typáře

D

Damask, damaskování – pokrytí pečetního pole drobnými předměty či útvary za účelem jeho plného vyplnění a větší dekorativnosti pečeti. Takovými předměty jsou např. routy, hvězdičky, kytičky, rostlinné stonky či úponky. Pečeť při použití damasku působí propracovaněji a ukazuje na kvalitu i schopnost rytce co nejvíce pojednat a vyplnit pečetní plochu. V popisech pečetního pole se uvádí, např. *V pečetním poli damaskovaném rostlinnými motivy se nachází...;* viz též dekorace

Degradace pečeti – poškození či přímo zničení pečeti; viz též znehodnocení či poškození pečeti

Dekorace – způsob výzdoby pečetního pole za účelem vyšší umělecké hodnoty, ale zřejmě i znesnadnění padělání pečeti v případě pokusu vyhotovit falzum na základě vnějšího napodobení. Nejčastějšími předměty dekorace jsou drobné předměty jako routy, rostlinné rozviliny, hvězdičky ad.; viz též damask

Deperditní pečeť – pečeť zničená, dnes neexistující; nejedná se o pečeť pouze poškozenou, ale zcela zničenou

Dorsum – rub pečeti

Dostředivě – je po obvodu legendy typáře, pečeti či razítka vyryto písmo tak, že jeho dolní okraje směřují do středu pečetního pole

Druh pečeti – viz výklad k typu pečeti

E

Elekční pečeť – v doslovném překladu pečeť zvolence, tedy osoby, která byla zvolena do určité funkce, ale než se jí plně ujala, pořídila si elekční pečeť. Typickým příkladem bývají např. biskupové, kteří si po své volbě mohou pořídit pečeť elekční, ale po konsekraci již pečeť řádného biskupa, tedy biskupskou

Exergue – text, umístěný na hraně pečeti

Expeditor – za Habsburků pečetil papírové písemnosti

F

Formální rozbor – na základě analogie určení autorství zlatnické (rytecké) dílny či konkrétního zlatníka

Funkce pečeti – pečeť se vyskytuje ve funkcích ověřovací, pověřovací a uzavírací

G

Gema – rytba sekretní pečeti, používající se od antiky, zachycující v pečetním poli antickou scénu nebo portrét majitele, původně císaře s vavřínovým věncem ve vlasech. V českých zemích poměrně vzácně užívána, u panovníků a Mikuláše I. Opavského či Bruna Schauenburka

Gonfanon – praporec podlouhlého tvaru, jehož konec je obvykle zdoben rozstřížením na dvě až tři části. Gonfanon bývá dekorativně zdoben, v českém prostředí však obvykle nenese heraldickou výzdobu

I

Ikonografický rozbor – rozbor náplně pečetního pole, jenž má postihnout co, pečeť vyjadřuje; častý zejména u církevních pečeti

Invokační křížek – symbolická invokace Božího jména, kterou obvykle začíná legenda

K

Kompetence pečeti – vyjádření, ke zpečetění jakého typu písemnosti má být pečeti použito

Kontrasigillum/protipečeť – pečeť nacházející se na rubu jednostranné pečeti; viz i rubní pečeť

Koroborace – součást textu listiny, v níž je oznámeno, kým a jak byla listina zpečetěna či právně ověřena

Korpus českých pečetí do nástupu Jana Lucemburského – připravovaná publikace, která přinese veškeré pečeti v českých zemích od nejstarších dob do roku 1310 včetně deperditních a dodnes zachovaných typářů či samostatně dochovaných otisků pečetí v širokých kontextech jejich rozborů (např. heraldického, formálního, ikonografického, právního ad.)

Kryt papíru – ochranný prostředek před zničením pečeti. Na psací látku nanesený pečetní vosk se před otiskem typáře položí papírová clona, často ozdobně vykrajovaná a teprve přes ni se otiskne pečetidlo. Při inventarizaci pečetí je nutné nezvedat okraj clony, např. z důvodu podívat se, zda je pečetní látkou těsto či vosk nebo španělský pečetní lak. Mohlo by dojít k odtržení clony a tím i nevratné degradaci pečeti

L

Legenda – text nacházející se po obvodu pečeti, v němž je zpravidla uvedeno jméno majitele, jeho tituly, úřad, predikát či jiné určení totožnosti či právní působnosti

Litterae clausae – uzavřené písemnosti

M

Majitel pečeti – vlastník pečeti

Mandorla – viz špičatě-oválný tvar

Matrice – pečetidlo, typář

Menší pečeť – viz *Typ pečeti* ve výkladové části

Mincovní pečeť (*sigillum duplex*) – dvoustranná pečeť, u které otisky na rubu i líci mají stejný rozměr, viz *Typy pečeti* ve výkladové části

Miska – jeden z ochranných prvků pečeti, vyrobený z vosku nejčastěji přírodní barvy

Monogramatická (uváděna i jako monogamická) pečeť – tak se někdy označuje druh nápisové pečeti, kde se vyskytují v pečetním poli iniciály (monogramy) majitele pečeti

N

Negativ či negativní kopie – jde o matrici, z níž se otisknutím či odlitím pořizují pozitivní kopie

Neúplný majestát – zobrazení panovníka (vlastníka pečeti) bez tradičních insignií (odznaků panovnické moci), tedy koruny na hlavě, žezlem v pravici a říšským jablkem v levé ruce. Obvykle je ale vyobrazení majitele doplněno erby či je na takových typech majestátního pečetního obrazu zdůrazněn alespoň plášť, do kterého je osoba oděna, čímž je zdůrazněno, že osoba je oddělena od všech ostatních smrtelníků – v českém prostředí musíme jmenovat alespoň I. typ velké pečeti Václava II. a jeho manželky Guty Habsburské; viz i trůnní typ bez insignií

Němá pečeť – pečeť, jež neobsahuje žádný text

Nika – prvek architektury

Nimbus – svatozář

Nitě – volná, vzájemně nespletená vlákna, mohou být konopné, hedvábné a vlněné

O

Odlitek – zhotovený otiskem pečeti

Odstředivě – je po obvodu legendy typáře, pečeti či razítka vyryto písmo tak, že jeho horní okraje směřují do středu pečetního pole

Ochrana pečeti – ochranné prostředky, jež zabraňují či znesnadňují fyzické degradaci či zničení pečeti; viz též miska, pečetní schránka, kryt papíru, clona

Okrouhlý/kulatý tvar – tvar formy kruhu, při jeho měření se udává toliko jediný rozměr na rozdíl od všech ostatních tvarů pečeti

Opis – viz legenda

Osobní hlavní pečeť – poměrně nová kategorie ve sfragistice, zavedená pro program Soupis pečeti pro AS MV ČR. Jedná se o pečeť vlastníka, který ji používal k zpečetování všech druhů písemností, přičemž tato pečeť nemá rysy pečeti velké a menší, ani sekretu či signetu

Otisk – pečeť, otisk typáře do pečetní látky

Oválný tvar – tvar oválu, měří se u něj na rozdíl od tvaru okrouhlého dva rozměry, totiž šířka a výška

P

Papírová clona – viz kryt papíru

Pečeť dvoustranná – viz mincovní pečeť

Pečeť jednostranná – neobsahující na svém rubu jiný otisk pečeti

Pečeť trůnní/majestátní – náplní pečetního pole je vyobrazení majitele sedícího na trůnu

Pečeť volná – termín označuje přivěšenou nebo zavěšenou pečeť bez pečetní misky

Pečeť zemského soudu – nesla v pečetním poli jako hlavní motiv vyobrazení sv. Václava. Pečeť byla použita pro písemnosti pod autoritou zemské obce a používala také funkce pověřovací, citační či poháněcí. Pokud měl být někdo, kdo se měl zpovídat ze zločinů pohnán k zemskému soudu,

vyzvedl si posel zemského soudu mocný list na purkrabství pražského hradu opatřený zemskou pečetí se sv. Václavem a vydal se do sídla člověka poháněného, kde jej patřičným způsobem v určený termín pohnal (citoval) před zemský soud. Požíval při tom práva nedotknutelnosti pod ztrátou hrdla i statků. Používali ji i čeští stavové

Pečetění in absentia – výraz pro pečetění v takovém případě, kdy majitel pečeti ponechá typář v rukou kancléře s pokynem pro zpečetění písemnosti ve své vlastní nepřítomnosti

Pečetidlo – matrice, typář

Pečetitel – osoba provádějící praktický úkon pečetění, viz též plumbalors, bullatores, sigilátoři

Pečetní deska – část pečetidla, obsahující pečetní obraz či text. Jejím otištěním vzniká pečeť; viz též pečetní plocha

Pečetní obraz – náplň pečetního pole, může být obrazový, portrétní, erbovní, nápisový nebo smíšený

Pečetní obraz sv. Václava – jako zemský patron se objevuje na množství pečeti. Vyskytoval se např. na rubní pečeti českých knížat a králů od nejstarších dob do pečeti Václava I., rovněž na některých městských pečetích, např. na II. typ pečeti Starého Města pražského, na pečetích církevních hodnostářů řádových i dignitářů

Pečetní plocha – viz pečetní deska pečetní deska

Pečetní pole – místo na pečeti, v němž je vyryt pečetní obraz nebo nápis

Pečetní schránka – náleží k ochranným prostředkům pečeti, obvykle je z kovu či dřeva, často zdobeného, tvoří jakousi kapsli, která v sobě uchovává v sobě a tím brání jejímu otření či zlomení. Podobnou funkci mohou mít různé pytlíčky či obálky

Pečetní vosk – jedna z nekovových pečetních látek, ve střední Evropě vůbec nejčastější. Až do novověku se používal přírodní včelí vosk, do něhož se přidávaly pro zpevnění a zbarvení různé přísady

Pergamenový proužek – proužek, přes který dochází k přivěšení či zavěšení pečeti k písemnosti

- Perlovec – prvek, který je používán k ohraničení legendy ze strany pečetního pole nebo/i okraje pečeti
- Pietas – úcta k předkům, jež byla povinností při nástupu vlády, zejména v cizích zemích
- Plika – ohnutý spodní okraj písemnosti za účelem jeho zdvojení a přivěšení pečeti. Tento zdvojený okraj tak unese větší hmotnost a tudíž i visutou větší pečeť. Plika se nepoužívá, když je pečeť k písemnosti zavěšená
- Plumbatores – viz Bullatores
- Pontifikální pečeť – jeden z podtypů portrétní pečeti, zachycující svého majitele často při typické činnosti; majitelem pečeti musí být církevní osoba
- Portrétní pečeť – pečeť zachycující svého majitele v různých podtypech zobrazení. Dělí se na podtypy majestátní, antický, jezdecký, pěší, pontifikální.
- Používání pečeti – období, po něž je pečeť používána
- Provázky – jeden z typů závěsů při přivěšování pečeti
- Prstenová pečeť – viz sigillum annuli
- Přerytí typáře – dělo se za nástupce, který převzal původní pečetní typář a upravil si legendu podle svého jména či titulů
- Přípevnění – způsob jakým pečeť u písemnosti či předmětu drží, aby je právně ověřila či uzavřela. Rozlišujeme přitištění, zavěšení a přivěšení; viz též přitištění, zavěšení a přivěšení
- Přivěšení – jeden ze způsobů přípevnění pečeti k písemnosti ve funkci ověřovací. Pečeť mohla být přivěšena nitěmi, šňůrami, stuhami či pergamenovým proužkem; ten však nebyl součástí psací látky
- Pseudojezdecká pečeť – v literatuře je takto označovaná pečeť, kde je sice jezdec na koni, ale jež svou náplní nenáleží mezi jezdecké pečeti. Osobou na koni je např. sv. Jiří či sv. Martin. Termín, který do české sfragistiky zavedl František Beneš, se ale zcela nevžil

R

Razítko – vystřídalo pečeť v novověku; první razítka se objevila od 17. století, avšak jejich rozmach nastal od poloviny 19. století. Dnes jsou zcela dominantním ověřovacím prostředkem vedle podpisu

Referendarius – úředník, který u Merovejců pečetil listiny

Revers – rub; viz též rubní pečeť, mincovní pečeť

Rokaj – ozdoba v pečetním poli

Rozlomení pečeti – používalo se zejména při otevírání listů, kdy pečeť, jež list uzavírala /měla zde funkci uzavírací, bylo potřeba rozlomit, aby se adresát dostal k obsahu listu; viz též degradace, znehodnocení pečeti

Rubní pečeť – pečeť, vyskytující se na rubu (dorsu)

Rybářský prsten – jediná pečeť zhotovená z vosku v papežské kanceláři, zachycující v pečetním poli rybolov sv. Petra; v 19. století nahrazena razítkem

S

S–C – zkratka sigillum camerae

Sdružená pečeť – společná pečeť několika fyzických nebo právnických osob

Sekret – viz *Typy pečeti* ve výkladové části

sfragis – pečeť, viz též sigillum

Sfragistická komise při Mezinárodní archivní radě – vznikla ve Vienne v roce 1958, ustavena byla v roce 1960 ve Stockholmu. K jejím úkolům patřilo odborné řešit problémy, jimž může archivář při správě a zpracování pečeti čelit. Jednalo se zejména o problémy inventarizační, terminologické, ikonografické, epigrafické, interpretační, bibliografické. Jen v málo případech však dospěla k jednoznačným závěrům. V čele komise stál prezident, dále disponovala sekretářem, řádnými členy a několika dopisujícími členy. V komisi, jež zasedala jednou ročně, měla zastoupení i ČR. Dnes již bohužel neexistuje, její činnost byla ukončena z finančních důvodů

Sfragistika se pod diplomatikou a v jejím rámci stala pouze částí nauky o znameních na listinách (tzv. semiotiky), rozvoj oboru kolem poloviny 19. století

Sigillatores – sigilátoři

Sigilátoři – pečetitelé, osoby, které prováděly praktický úkon pečetění

sigillographie – latinský výraz pro sfragistiku, odvozený od latinského slova *sigillum*, pečeť

Sigillum – pečeť, viz též *sfragis*

Sigillum ad causas – druh menší pečeti, jejíž právní okruh působnosti byl vymezen pro zpečetění soudních výroků

Sigillum ad contractus – druh menší pečeti, jejíž právní okruh působnosti byl vymezen pro zpečetění soudních výroků

Sigillum ad fundi – druh menší pečeti, jejíž právní okruh působnosti byl vymezen pro zpečetění soudních výroků

Sigillum annuli – pečetní prsten. Přestože diplomatické prameny v poslední době ukazují, že toto označení může znamenat signet i sekret, dosud se chápe jako výraz pro signet; viz též prstenová pečeť, sekret, signet

Sigillum authenticum – viz autentická pečeť

Sigillum citationis – vykonání pŕihonu (předvolání určitých osob před soudem)

Sigillum secundum (rubní strana) – viz rubní strana pečeti, revers

Sigla S – obvykle umístěná na začátku legendy hned za invokačním křížkem, znamená zkratu slova *sigillum*

Signet – viz *Typy pečeti* ve výkladové části

Signum – obecně samozřejmě znamení, někdy termín používaný pro pečetní obraz

Slepá pečeť – pečeť, jež je otištěna přímo do psací látky a ne do látky pečetní

Směšené majuskulní písmo – dnes ražený termín pro písmo dříve označované za gotickou majuskuli s unciálními prvky. Tento termín je vhodnější, samozřejmě lze jej ještě upřesnit doplněním minoritních prvků písma, např. unciálních

Smíšený (kombinovaný) typ pečetního obrazu – používá se pouze tehdy, jestliže typ pečetního obrazu není zařaditelný mezi běžné typy a jejich podtypy. Neznamená to však, že sem budeme řadit např. majestátní typ pečetního obrazu, pokud po okrajích trůnu budou vyryty štíty se znaky. V takovém případě se jedná o heraldickou složku, která toliko doplňuje majestátní typ pečetního obrazu

Soukromá pečeť – pečeť soukromé osoby

Soupis pečetí pro AS MV ČR – projekt AS MV ČR, jež vyslyšel dlouhodobý zájem badatelů, sepsat v českých zemích sfragistický materiál, tedy typáře, originální pečetí i jejich odlitky, uložené zejména v archivech a muzeích

Splendor – obraz panovníka, do nějž se stylizoval

S–T – zkratka *sigillum tribunalis*

Stočený provazec – prvek užívaný k ohraničení legendy ze strany pečetního pole nebo i okraje pečetí; tvarem připomíná točnici v heraldice

Strážce pečetí – ten, jemuž náležela ochrana typáře

Stuha – pruh látky sloužící k připevnění pečetí k písemnosti

Š

Šňůry – vzájemně do sebe spletená vlákna nití

Španělský vosk – druh pečetního vosku, který má název dovozen z místa svého vzniku – Španělského Nizozemí. Díky přísadám je odolnější než vosk včelí

Špičatě-oválný tvar/zašpičatělý – tvar mandorly, typický tvar pro církevní pečetí, ale celkem často využívaný i pro stojící světské postavy

T

Taxátor – za Habsburků pečetil v kanceláři privilegia, vydával je příjemcům a vybíral za ně taxy

Trůnní typ bez insignií – viz neúplný majestát

Typ pečeti – označuje, o jaký typ se jedná, někdy se v literatuře hovoří o druhu pečeti; viz též velká, menší, sekret, signet, rubní, mincovní a sdružená pečeť

Typář – matrice, pečetidlo

U

Urážka pečeti – vyslovení se neuctivě o pečeti, její dehonestace, termín, jenž se snažil zavést F. Beneš

Úvazy – materiál pro přivěšení pečeti k psací látce; viz pergamenový proužek, nitě, šňůry, stuhy

Uzavírací funkce – právně zajišťuje uzavření předmětu či písemnosti, do nichž se dá dostat pouhým porušením pečeti

V

Validita pečeti – právní platnost pečeti

Velikost pečeti – jeden z důležitých tzv. vnějších znaků pečeti. Velikost se měří od prokazatelně poslední stopy otisku typáře po prokazatelně poslední stopu otisku typáře

Velká pečeť – viz *Typy pečeti* ve výkladové části

Věncoví – vavřínové věncoví zejména v době renesance ukončovalo legendu

Visutá pečeť – pečeť, která je k písemnosti přivěšená či zavěšená, nikoli přitíštěná. Pečeť se tedy nachází mimo psací látku písemnosti

Vnější znaky – soubor důležitých vnějších vlastností pečeti, jež je nutno uvést při vědeckém popisu pečeti

Vocabulaire international de la sigillographie – mezinárodní sfragistický slovník, jehož česká mutace se teprve připravuje

Z

- Zapečetění – opatření písemnosti, nádoby, předmětu, budovy či místnosti pečetí ve funkci uzavírací
- Zavěšení – připevnění pečeti ve funkci ověřovací k písemnosti pomocí pergamenového proužku, jež vznikne naříznutím a zohnutím kousku pergamenu, který – na rozdíl od přivěšení – je součástí psací látky zpečetěné písemnosti
- Zhotovení pečeti – výroba pečeti, obvykle ve zlatnické (rytecké dílně), u méně majetných jedinců ale třeba i u venkovského kováře
- Zhotovitel pečeti – výrobce pečeti
- Znehodnocení pečeti – rozlomení pečeti např. při otevírání dokumentu, který pečeť uzavírá, viz též degradace, rozlomení
- Zneplatnění pečeti – prohlášení pečeti za neplatnou, dělo se zejména při ztrátě typáře. Majitel si pořídil typář nový a k datu ztráty pečetidla původního bylo toto prohlášeno za neplatné pro případ, že by je někdo našel a zneužil; viz anulování pečeti
- Zneužití pečeti – použití pravé pečeti či otisku pravého pečetidla bez vědomí jeho majitele na potvrzení písemnosti
- Zpečetění – opatření písemnosti pečetí ve funkci ověřovací, méně často pověřovací